

Розділ 3. Психологія

УДК 343.21(477)

DOI: 10.31732/2663-2209-2022-65-149-163

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСІВ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Артемов В.Ю.¹, Сингаївська І.В.²

¹ д.пед.н., доцент, професор, Національна академія служби безпеки України, м. Київ, Україна,
e-mail: vyartemov@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5290-4496>

² к.психол.н., доцент, директор ННІ психології, ВІЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, Україна, e-mail: irinas@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6802-0081>

FEATURES OF DECISION-MAKING PROCESSES UNDER UNCERTAINTY

Artemov Volodymyr¹, Synhainvska Iryna²

¹ Doctor of sciences (Pedagogical), associate professor, professor, National Academy of Security Service of Ukraine,
Kyiv, Ukraine, e-mail: vyartemov@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5290-4496>

² PhD (Psychological), associate professor, director of the Academic and Scientific Institute of Psychology, "KROK"
University, Kyiv, Ukraine, e-mail: irinas@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6802-0081>

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність емпіричного дослідження процесів прийняття рішення в умовах невизначеності. Виконано аналіз базових публікацій та результатів досліджень з питання методології емпіричного дослідження психології прийняття рішення в умовах невизначеності та ризику. Визначено основні напрями розвитку емпіричної психології та особливості її використання для виявлення копінг-стратегій щодо прийняття рішень в умовах службового ризику та ризику недосягнення цілі. Виконано порівняльні дослідження функціональної ролі детермінант «схильність до ризику», «готовність до ризику», «прийняття ризику» в процесах виконання службового обов'язку. Показано, що поняття «прийняття ризику» найкраще характеризує поведінку в умовах службового ризику та подолання негативних наслідків ризику недосягнення цілі. Розроблено процедуру емпіричного дослідження придатності і готовності співробітників безпекових структур до діяльності в умовах невизначеності і ризику. Обґрунтовано застосування феноменологічного підходу. З метою проведення емпіричного дослідження були проаналізовані тести, які дозволяють виявити способи поведінки осіб, які приймають інтелектуальні рішення в умовах невизначеності і ризику. Було обрано тести, які дозволяють виявити копінг-стратегії: пильність, прокрастинація, уникнення, надпильність, раціональність, готовність до ризику та зв'язки між ними. За результатами тестів була побудована конфірматорна модель, яка відображує навантаження (значущість) окремих пунктів тестів відносно копінг-стратегій та взаємні кореляції між ними. Отримані результати свідчать про наявність значущої кореляції між копінгами в обох тестах. Проведено порівняння отриманих результатів з результатами аналогічних досліджень, які проводилися в інших умовах з іншим контингентом піддослідних. Окремо були розглянуті питання довіри, надійності й узгодженості результатів статистичних обчислень. За критерій надійності прийнято α -критерій Кронбаха, який становив не менш 0,7 для кожного з показників. Додатково використано порівняльний дисперсійний аналіз, який підтвердив наявність достатніх кореляцій між допінг-стратегіями, які використовувалися під час досліджень. У результаті доведено було, що допінг-стратегії пильність, прокрастинація, уникнення, надпильність, раціональність, готовність до ризику досить повно характеризують поведінку осіб, котрі приймають рішення в умовах невизначеності і ризику.

Ключові слова: прийняття рішень, умови невизначеності, феноменологічний підхід, готовність, службовий ризик.

Формули: 0; рис.: 7; табл.: 1; бібл.: 23

Annotation. The article substantiates the relevance of empirical research of decision-making processes in conditions of uncertainty. The analysis of basic publications and research results on the methodology of empirical research of decision-making psychology in conditions of uncertainty and risk is performed. The main directions of development of empirical psychology and features of its use for identification of coping strategies for decision-making in the conditions of service risk and risk of failure to achieve the goal are determined. Comparative studies of the functional role of the determinants "risk-taking", "risk-taking", "risk-taking" in the performance of official duties have been performed. It is

shown that the concept of "risk acceptance" best characterizes the behavior in terms of service risk and overcoming the negative consequences of the risk of not achieving the goal. The procedure of empirical research of suitability and readiness of employees of security structures for activity in the conditions of uncertainty and risk is developed. The application of the phenomenological approach is substantiated. In order to conduct empirical research, widely recognized tests have been analyzed to identify behaviors of intellectual decision-makers in conditions of uncertainty and risk. From a large number of tests, MOPR and OFPRO tests were selected as the most satisfactory for the purposes of the empirical study. These tests reveal coping strategies vigilance, procrastination, avoidance, vigilance, rationality, risk appetite and the relationship between them. In the process of empirical research based on the results of tests, a confirmatory model was built, which reflects the load (significance) of individual test items in relation to coping strategies and mutual correlations between them. The results indicate a significant correlation between copings in both tests. The obtained results were compared with the results of similar studies conducted in other conditions with another contingent of subjects. The issues of trust, reliability and consistency of the results of statistical calculations were considered separately. Cronbach's α -test, which was at least 0.7 for each of the indicators, was taken as the reliability criterion. In addition, a comparative analysis of variance was used, which confirmed the existence of sufficient correlations between the coping strategies used in the research. As a result, it was proved that coping strategies vigilance, procrastination, avoidance, vigilance, rationality, willingness to take risks fully characterize the behavior of decision makers in conditions of uncertainty and risk.

Key words: decision making, conditions of uncertainty, phenomenological approach, readiness, on-duty risk.
Formulas: 0; **fig.:** 7; **tabl.:** 1; **bibl.:** 23

Постановка проблеми. У сучасних умовах особливими формами явищ, пов'язаних з прийняттям рішень в умовах невизначеності, стресу і ризику, є професійний та службовий ризику. Поняття «професійний ризик» достатньо висвітлено у вітчизняній та зарубіжній психологічній науці. Натомість поняття «службовий ризик» ще й досі належного висвітлення в науці та практиці не отримало, не зважаючи на значні відмінності цього виду ризику від професійного, особливо коли це стосується діяльності безпекових структур. Із терміном «службовий ризик» тісно пов'язане поняття «ризик недосягнення мети», яке в останні роки стає предметом пильної уваги вітчизняних та зарубіжних психологів.

У зв'язку з цим дослідження різних видів ризику в психології, і, зокрема, їхній вплив на поведінку людей під час прийняття інтелектуальних рішень в різних ситуаціях невизначеності, стресу й ризику на сьогодні становить значний інтерес з позиції аналізу наукової думки в цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології з давніх часів відбувається дискусія, що ж є первинним – емпірика або експеримент. У зв'язку з цим і виокремилися експериментальна та емпірична психології. Унікальність експерименту як методу пізнання в психології полягає у його функціональній універсальності: «експеримент є джерелом виникнення наукових висновків та нових

узагальнень, адже він є умовою доведення правдивості, критерієм відповідності встановленим теоретичним положенням» [1].

У роботах Л. Дорфмана [2] детально висвітлюється питання щодо сутності емпіричної психології, розкривається її зв'язок із експериментальною психологією. Там само вказується на тісний взаємозв'язок теоретичних й емпіричних досліджень, на неможливість їхнього протиставлення один одному.

Поняття «емпірична психологія» тісно пов'язане із питаннями отримання наукового знання. Зазначається, що емпірична психологія не пояснює природи психічного, проте в межах емпіричної психології обґрунтовуються ті умови, що забезпечують отримання надійних та достовірних експериментальних даних.

Емпірична психологія ґрунтується переважно на якісних методах дослідження. Одним з базових методів, що належать до розряду якісних, є феноменологічний. Проте існує певна кількість варіацій феноменологічного методу в психології. Серед учених, які зробили великий внесок у розвиток феноменологічного методу в психологічних дослідженнях, називають Л. Бінсвангера [3], Д. Купера [4], Р.Д. Лейнга [5], Мей Е. [6], Е.Штрауса [7], та ін. Натомість основоположником цього підходу в психології називають німецького

філософа психологічного спрямування Едмунда Гуссерля [8].

У роботах Е. Гуссерля феноменологія вперше виступає як самостійна, окрема форма дослідження, як метод пізнання, – «за умов присутності феномену (ним може бути зовнішній об'єкт або стан розуму) феноменологія застосовує до нього абсолютно неупереджений підхід: він спостерігає феномен так, як він виявляє себе, і лише так» [8].

Ще й досі залишаються невирішеними проблеми ролі, місця та методології дослідження процесів прийняття рішення, коли це стосується контингенту осіб, на який покладено захист майнових, інтелектуальних та особистісних інтересів громадян.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження сутності та змісту емпіричних методів, які використовуються для аналізу процесів прийняття рішень в умовах невизначеності та перевірка придатності їхнього використання для співробітників безпекових структур (далі – СБС).

Викладення основного матеріалу дослідження. Процес прийняття рішень у більшості випадків реалізується не як самоціль, а лише як засіб досягнення інших важливих цілей, що лежать поза ним самим. У цьому сенсі процес прийняття рішень є вагомим, але все ж таким, що носить субсидіарний характер. Проте тоді й досліджувати цей процес потрібно не як самостійну самоціль, а як один із засобів регулювання конкретного виду діяльності.

Базуючись на цих теоретичних уявленнях, нами були проведені порівняльні дослідження функціональної ролі двох детермінант в організації процесів прийняття рішень. Цими детермінантами, на нашу думку, є *готовність* та *схильність* до ризику.

Наявні в літературі визначення поняття «готовність до ризику» і «схильність до ризику» є різними й не чітко диференційовані. Наприклад, Т. Корнілова розглядає готовність до ризику як властивість особистісної саморегуляції, що виявляється людиною під час прийняття

рішень в умовах невизначеності [1]. Натомість П. Вайнцванг, навпаки, розглядає готовність до ризику як позитивну складову такої внутрішньої риси особистості як хоробрість [9].

Г. Айзенк [10] – як особистісну властивість та схильність до пошуку гострих відчуттів. Ю. Козелецький [11] – як проактивну форму поведінки, яка характеризує процес прийняття рішень. Готовність до ризику багато психологів розглядають як особистісну властивість.

У нашому розумінні, коли йдеться про прийняття рішення під час службової діяльності, коли ризик породжується службовим або громадським обов'язком, коли з'являється мета – відразу виникає ризик її недосягнення, готовність до ризику слід уважати продуктом виховання й формування особистості. У процесах формування готовності, безумовно, бере участь така глибинна якість особистості, як схильність до ризику. Схильність до ризику дістається нам у спадок, її пригнічення або, навпаки, активізація вимагає вольових зусиль, мотивації, спонукання внутрішнього та зовнішнього.

Схильність до ризику – це особистісна якість індивіда, пов'язана з такими рисами характеру, як потяг до незалежності, бажання домінувати, імпульсивність, прагнення досягти успіху. Вона розглядається також і як особистісна властивість, яка виступає як професійно важлива риса у професіях, пов'язаних із небезпекою, або як небажана риса характеру, що є неприйнятною у професіях, де необхідно виявляти обережність та обачність.

У психології управління, цей феномен носить назву *прийняття ризику* – це така форма поведінки, коли ризик вважається припустимим, а відтак з метою його запобігання жодних радикальних заходів не застосовується. Натомість це не скасовує моніторинг та контроль, за результатами якого ставлення до ризику може бути змінено.

У стандарті ІСО 9001 2015 термін «прийняття ризику» обрано для того, щоб відобразити вимоги мінімальної

прийнятності ризику, до того ж, ухвалення ризику залежить від його критеріїв [12].

У філософії ставлення до терміну «*прийняття ризику*» дещо інше. На думку А.П. Альгіна, «...прийняття або неприйняття ризику визначаються особистим, зокрема й професійним досвідом, виявляється в судженнях про ризик, а також у імпліцитних (прихованих) уявленнях щодо ситуацій і джерел ризику» [13].

Іншими словами, *прийняття ризику* – це спосіб поведінки, який є функцією готовності до ризику і одночасно самооцінкою особистості. Тим самим прийняття ризику позначалося ним як певний піднесений порив, подолання стримувальних факторів для досягнення позитивних цілей, пов'язаний з надситуативною формою поведінки.

У нашому уявленні поняття «*прийняття ризику*» найкраще характеризує поведінку в умовах службового ризику та подолання негативних наслідків *ризиків недосягнення цілі*. Тут знову слід звернутися до думки, висловленої Т.В. Корніловою: «Не ситуативна і не диспозиційна особистісні схильності визначають вдаватися до ризикантних дій чи ні. Саморух діяльності особистості, активність суб'єкта у визначенні діапазону постановки мети, вихід за межі вимог, що задаються, – це сутність ризику та ризикантної діяльності» [1].

Сучасна психологія пропонує кілька підходів до аналізу готовності й схильності до ризику. Опитування є найбільш поширеним методом дослідження, який дозволяє отримувати повну й цілісну інформацію щодо різних сторін та властивостей індивіда. У більшості випадків дієвим методом є неструктуроване інтерв'ю, бесіда, опитування, спостереження, анкетування, аналіз даних тощо.

У процесі дослідження нами було розглянуто кілька методик діагностування схильності до ризику, мотивації та стилю прийняття рішень в умовах невизначеності.

Однією з найбільш популярних методик визначення готовності до ризику є тест

Шуберта [14]. Для оцінки схильності до ризику застосовувався опитувальник «Дослідження схильності до ризику», розроблений фахівцем у галузі експериментальної психології А.Г. Шмельовим [15] Певний інтерес являє собою тест схильності до ризику К. Левітіна.

Метою методики Когана-Валлаха є дізнатися, як людина приймає рішення в ризикованих ситуаціях. Окремий інтерес становить методика діагностики мотивації на успіх і побоювання невдачі А. Реана [16]. Цей опитувальник діагностує переважання надії на успіх або побоювання невдачі.

Тести для діагностування способів прийняття рішення в умовах невизначеності та ризику розглянуті в науковій літературі досить докладно. Найцікавішими з них є Мельбурнський опитувальник прийняття рішень (далі – МОПР) [17] і тест «Особистісні фактори прийняття рішень» (далі – ОФПР), розроблений Т.В. Корніловою [18].

МОПР являє собою особистісний опитувальник, спрямований на діагностику індивідуального стилю прийняття рішень, яка побудована на тому, що в стресовій ситуації суб'єкт під час прийняття рішення керується такими трьома умовами:

- 1) обізнаністю щодо серйозних ризиків та пов'язаними з ними альтернативами;
- 2) надією знайти кращу альтернативу;
- 3) вірою в те, що той, хто ризикує, має у своєму розпорядженні достатню кількість часу для пошуку та оцінки альтернатив.

Це означає, що суб'єкт, який приймає рішення, знаходиться в певний момент у ситуації стресу. В цей час у його свідомості відбувається конфлікт між емоціями та мотивами. Згідно із теоретичними уявленнями, пильність, яка виступає основною обмежувальною силою в діяльності людини, що приймає рішення, вступає у протиріччя з потребою в пізнанні й толерантністю до невизначеності. У підсумку МОПР містить 22 пункти, що оцінюються за 3-бальною шкалою. Результати опитування оцінюються за чотирма шкалами:

- пильність (Vigilance);
- уникнення (Back-Passing);
- прокрастинація (Procrastination);
- надпильність (Hypervigilance).

Ці поняття безпосередньо пов'язані з копінг-стратегіями, тобто з усвідомлено використовуваними прийомами опанування людини з труднощами переважно в сфері комунікації. Зміст поняття «копінг» (від англ. *to cope with* – справлятися з чим-небудь/впоратися) [17] полягає в тому, що воно означає поведінкові й когнітивні зусилля, які застосовуються людиною для того, щоб впоратися з загрозами, які виникають у процесі її взаємодії з довкіллям. Копінг-стратегії можуть бути ефективними або неефективними, продуктивними або непродуктивними. Це залежить від двох основних чинників: контексту та обумовленості середовища, в якому реалізується процес опанування та відповідної реакції індивіда.

Властивість пильності [17], що розглядається в МОПР як продуктивний копінг, негативно пов'язане з толерантністю до невизначеності й позитивно з раціональністю та рефлексивністю. Розуміння своїх емоцій, наявність внутрішнього особистісного емоційного інтелекту, відповідає пильності. Пильність пов'язана із помірним рівнем психологічного стресу. Згідно з теоретичними уявленнями, пильність – єдиний спосіб впоратися з ситуацією. Це спосіб, який дозволяє приймати раціональні рішення. Під час використання МОПР були виявлені два латентних профілі, які характеризують стратегію прийняття рішень в умовах невизначеності. Перший відповідає більш високими значеннями показника шкали пильності за менших значеннях показників шкал уникнення та прокрастинації. Другий відрізняється зниженням пильності за умови підвищення шкал уникнення та прокрастинації.

Уникнення як *копінг-стратегія* в теорії формування МОПР – це захисний механізм психіки, який полягає в ухиленні (відмові,

уникненні) ситуацій та джерел неприємного впливу [17].

Реакція уникнення (англ. *Escape-response*) – це вид оборонних реакцій, що виникають у відповідь на негативні емоційні подразники, як дії, спрямовані на запобігання такого роздратування. Розрізняють активні та пасивні реакції уникнення. Уникнення має оборонний характер. Водночас особа, яка приймає рішення, уникає конфлікту, перекладаючи відповідальність на когось іншого або створюючи бажані обґрунтування для уникнення небажаної альтернативи. Захисне уникнення пов'язано з неповною та упередженою оцінкою інформації. Це зазвичай призводить до помилкових рішень.

Оборонне уникнення пов'язане з високим стресом. Уникнення – це поведінка людини, за якої вона ухиляється від ситуацій, які її лякають. Також униканням називають стратегію поведінки в конфліктних ситуаціях, коли людина відмовляється співпрацювати із опонентами в пошуках компромісу і не намагається довести свою думку.

Зазвичай стратегія уникання обирається з таких причин:

- предмет конфлікту для суб'єкта є несуттєвим і результат суперечки його мало цікавить;
- суб'єкт відчуває безвихідь виходячи з того, що в опонента більше можливостей вирішити конфлікт на свою користь;
- суб'єкт намагається затягнути вирішення конфлікту.

У психології під терміном «прокрастинація» розуміють «...свідоме відкладання виконання намічених дій, незважаючи на те, що це спричинить за собою певні проблеми» [17].

Буквальним перекладом слова «прокрастинація» є вираз «на завтра» (від латинського «*crastinus*» – «завтра» і префікса «*pro*» – «на»). На сьогодні в психологічному співтоваристві велика увага приділяється вивченню явища прокрастинації як фактора, що відображає відмінність між намірами і реальними діями. У сучасній психології існують три

основні підходи до розуміння суті прокрастинації:

- психодинамічний;
- поведінковий;
- когнітивний.

Згідно з психодинамічним підходом, причини відкладання справ слід шукати в їхньому зв'язку зі складними механізмами психологічних захистів, а також у концепції уникнення виконання завдань. Люди уникають виконання справ, що несуть загрозу для їхнього «Я». Адже, люди, які схильні до прокрастинації, загалом більш орієнтовані на сьогоднішній день і зазнають труднощів щодо планування та прогнозування майбутнього.

Поведінковий підхід пояснює феномен прокрастинації як результат позитивного досвіду подібної поведінки в минулому. Відповідно до цього підходу, прокрастинація перешкоджає побудові довгострокових цілей.

Згідно з когнітивним підходом, в основі феномену прокрастинації лежать занижена самооцінка та нездатність до самостійного прийняття рішень. Тобто основи прокрастинації лежать в ірраціональній формі мислення особистості. Дослідники відзначають помітне зростання кількості прокрастинаторів та проникнення прокрастинації до всіх сфер людської життєдіяльності (трудова, соціальна, побутова тощо). Звичка відкладати справи «на потім» може мати негативні наслідки як для самооцінки людини, так і для результатів її діяльності в усіх сферах.

Ще однією шкалою оцінювання копінг-стратегії прийняття рішення в МОПР є надпильність. Надпильність – це стан підвищеної сенсорної чутливості, який супроводжується надмірно напруженою поведінкою. Надпильність також супроводжується станом підвищеної тривожності, аномально підвищеним збудженням, гострою чутливістю до подразників та постійним пошуком загроз у довкіллі.

У стані надпильності особа, що приймає рішення, гарячково шукає вихід із загрозливої ситуації. Через стан тимчасового тиску, особа, яка приймає

рішення, імпульсивно приймає поспішні рішення, які, на її думку, обіцяють негайне полегшення. Пошук альтернатив ігнорується через емоційне хвилювання, завзяття та обмеження уваги. В екстремальній формі надпильністю є «панічний» стан, в якому особа, яка приймає рішення, постійно коливається між неприємними альтернативами. Така гіперчутливість пов'язана з важким емоційним стресом.

Глибоке теоретичне обґрунтування, встановлена змістовна валідність та доведена надійність шкал забезпечили широке використання цього опитувальника в процесах дослідження психології прийняття рішень. Водночас такі важливі поняття, як готовність і/або схильність до ризику як один з аспектів подолання невизначеності не охоплюється цим опитувальником і тому виникає потреба створення й використання інших діагностичних засобів.

Таким засобом можна вважати опитувальник ОФПР, розроблений Т. Корніловою [1]. Він спрямований на виявлення двох особистісних властивостей – готовності до ризику та раціональності як психологічних змінних, що відображають особистісні характеристики людини. Саме ці змінні, на думку вченої, беруть участь в регуляції процесом прийняття рішень суб'єктом в умовах невизначеності та ризику. Опитувальник існує у двох варіантах: 25 пунктів (ОФПР-25) і 21 пункт (ОФПР-21). В обох його варіантах для відповідей використовується тріада: «висловлювання добре мене характеризує», «висловлювання мене не стосується» і «висловлювання характеризує мене наполовину».

Вони будуються на припущенні щодо можливості самоусвідомлення особистістю того, які способи прийняття рішень в умовах невизначеності та ризику характерні саме для неї. Оцінка способів прийняття рішення в умовах невизначеності й ризику здійснюється за двома шкалами:

- особистісна готовність до ризику;
- суб'єктивна раціональність.

Готовність до ризику в концепції Т. Корнілової [1] розуміється «як особистісна властивість саморегуляції, що дозволяє людині приймати рішення і діяти в ситуаціях невизначеності». Отже, це не лише особистісна схильність, але й досить загальна характеристика способів регуляції поведінки суб'єкта у ситуації невизначеності та ризику.

Шкала «суб'єктивна раціональність» вимірює здатність суб'єкта обмірковувати свої рішення та вчинки перед прийняттям рішення. Певною мірою це характеризує здатність суб'єкта побачити власне «Я» в розумінні представників феноменологічної й гуманістичної психології (Е. Гуссерля [8], А. Маслоу [19], К. Роджерса [20] та інших).

Т.В. Корнілова окреслює три проблеми, що належать до змістовної частини методики ОФПР. Першою з них є фактор ризику під час прийняття рішень. Традиційна постановка завдання прийняття рішення концентрувалася навколо вольової регуляції поведінки людини. У 60-70-і рр. минулого століття виникла ідея інтелектуального наповнення процедур прийняття рішень. У цьому випадку фактор ризику дій у ситуації невизначеності набув загрозливого характеру недосягнення поставленої мети. Унаслідок у науковому середовищі з'явилося бачення неправильного вибору не лише як емоційно-вольового акту, але і як такого, що залежить від інтелектуальних та особистісних якостей, в основі яких лежить усвідомлення критеріїв оцінок і можливість суб'єктивного контролю в процесі розвитку ситуацій.

Наступна проблема полягає у встановленні зв'язку ризику з раціональністю. Початкове трактування ризику як наслідку необдуманих дій, дій навмання, готовності йти на ризик не підкріплений раціональною оцінкою і на сьогодні зазнає змін. Відбувається відмова від протиставлення ризикованих, нераціональних дій і обережних, осмислених, опосередкованих міркуванням та рішень. В основі сучасного підходу лежить теза щодо обмеженої

раціональності людини. Раціональність у цьому випадку пов'язується не з холоднокровою розважливістю, а з більш складною системою критеріїв. За висловом відомого психолога польського походження Юзефа Козелецького: «Людина не є раціональною в прометеївському і не є ірраціональною в сізіфовому сенсі. Її пізнавальні, емоційні та вольові можливості дозволяють їй задовольняти критерій обмеженої раціональності і саме тому існувати у складному світі» [11].

Отже, дії людини можуть одночасно характеризуватися і як раціональні, і як ті, що містять фактор ризику, оскільки між ціледосягненням й цілестворенням завжди існує певна невідповідність. Тож готовність до ризику пов'язується з різними видами активності, тоді як раціональність розуміється як здатність обмірковувати свої рішення перед прийняттям інтелектуального рішення.

Третя проблема пов'язана із виявленням способів інтерпретації поняття «схильності до ризику». Існують два способи інтерпретації: ситуаційний та особистісний. Схильність до ризику, на думку багатьох авторів, не належить повністю до системи особистісних характеристик оскільки вона не універсальна. Крім того, її вияв зазвичай належить до широкого класу ситуацій: професійних, службових, життєвих, які здебільшого розцінюються суб'єктом як такі, що не залежать від його бажань та можливостей.

Тому сучасні психологи розглядають поняття «готовність до ризику» як різнорівневу властивість, яка дозволяє розрізняти психодіагностичні завдання, пов'язані із характером пізнавальних стратегій, а також із інтерпретацією цілей, з виявленням суб'єктивних переваг чи інших форм активності.

Як індивідуальна характеристика готовність передбачає оцінку суб'єктом свого минулого досвіду й оцінку можливостей самоконтролю. У цьому аспекті можна стверджувати, що ризик є там, де суб'єктом виявлено не лише

невідповідність необхідних і наявних або потенційних можливостей, але де невизначеною є сама оцінка його спроможного потенціалу.

Метою створення методики ОФПР була побудова методичного засобу більш широкого плану, ніж наявні раніше методики. Зокрема, дослідження ризику недосягнення мети відповідно до методики ОФПР пов'язано з невизначеністю й загрозою власній самооцінці, а також із динамікою переживань успіху або невдачі. Адже схильність до ризику може означати не відмову від розгортання орієнтування в ситуації, а готовність до самоконтролю дій в умовах явної неповноти або недоступності необхідних орієнтирів, а також готовність покладатися на власний потенціал.

Тож, спираючись на такі фактори, як характеристики респондентів, мету, завдання і ресурси дослідження, були вибрані зазначені опитувальні методики МОПР й ОФПР.

Зазначені методики можна використати для визначення придатності СБС до професійної діяльності в умовах ризику з метою визначення: 1) придатності СБС до діяльності в умовах ризику; 2) рівня готовності СБС, його придатності до здійснення професійної діяльності в умовах ризику; 3) ефективності, результатів проведення заходів, пов'язаних із ризиком у контексті підготовки, перепідготовки СБС.

У першому випадку йдеться про кадрові рішення. У другому – отримані результати дозволяють виробляти стратегічні рішення, що мають далекосяжні соціальні та виховні цілі. Третій варіант використовується в психологічному забезпеченні педагогічної діяльності.

З метою визначеності сутності та змісту емпіричних методів, які використовуються для аналізу процесів прийняття рішень в умовах невизначеності та перевірка придатності їхнього використання для співробітників безпекових структур, ми

провели дослідження у якому взяли участь 73 особи – всі співробітники українських безпекових структур. Мт поділили наш контингент на дві групи.

Перша група (41 особа) становила контингент осіб у віці від 20 до 35 років, які готуються приступити до службової діяльності у сфері недержавних охоронних структур.

Друга група (32 особи) СБС, які вже мають достатній досвід роботи в безпекових структурах – насамперед державних.

Психодіагностичні тести подавалися для заповнення індивідуально й у групах по 3-5 осіб з метою запобігання взаємовпливів. Оцінювалися фактори, що впливають на прийняття рішень і ставлення до ризику.

У результаті оброблення опитувальних листів були побудовані графіки нормалізованих середніх та дисперсій для кожної з вимірюваних змінних за кожним із факторів для кожної групи осіб.

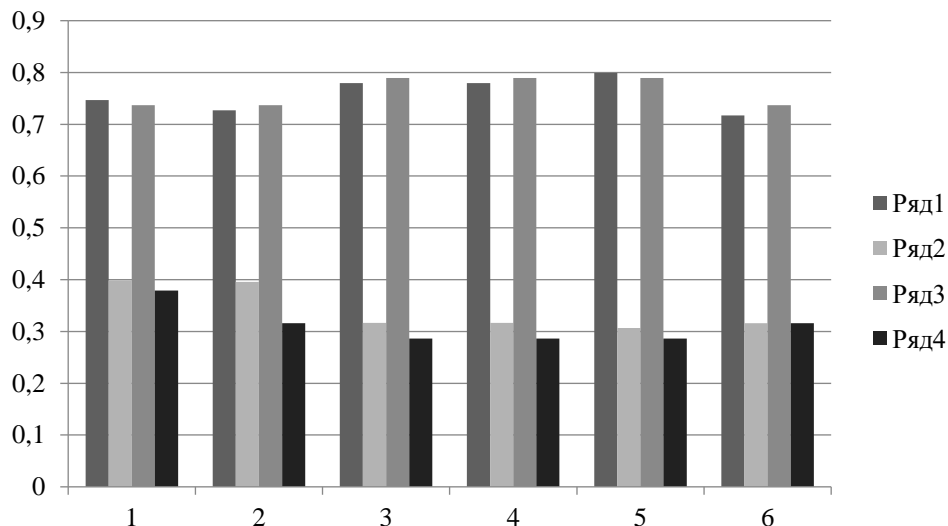
Нормалізовані середні показники певним чином характеризують вагу кожної змінної (запитання, висловлення в тесті) у формуванні кожного фактору. Дисперсія характеризує різні думки щодо кожної вимірюваної змінної в тесті: чим більше її значення, тим нижча її роль у формуванні кожного конкретного фактору.

Нормалізовані середні значення і дисперсії були обчислені засобами MS Office Excel, згруповані за такими чинниками і представлені на рисунках 1 – 6.

Факторна структура проведеного дослідження перевірялася за допомогою методу конфірматорного факторного аналізу в режимі он-лайн на програмному пакеті IBM SPSS Statistics [22].

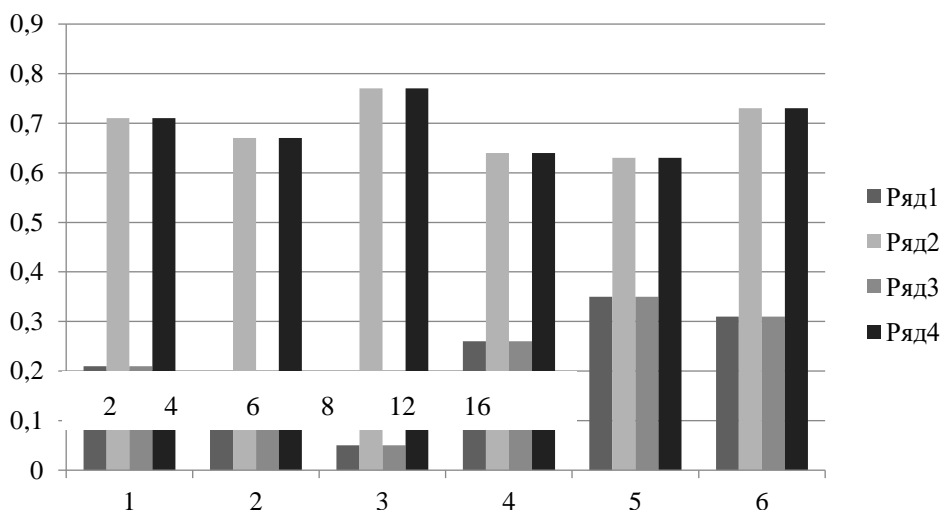
Факторний аналіз у психологічних дослідженнях найчастіше застосовується для скорочення числа змінних шляхом виявлення чинників, які сприймаються як латентні, та з метою визначення структури взаємозв'язків між ними.

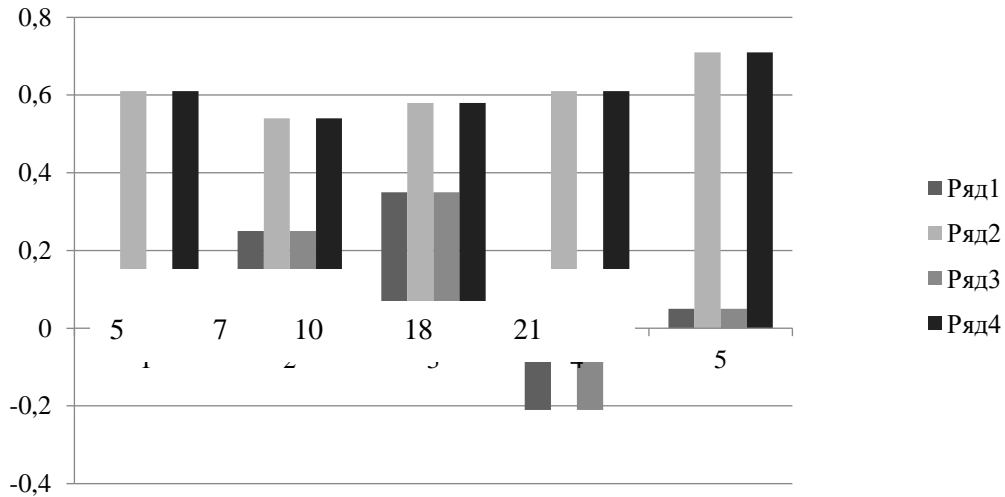
Рис. 1. Дисперсії і середні значення вимірюваних змінних фактору «Пильність» опитувальника МОПР

ряд 1 – середні значення молодшої групи, ряд 2 – дисперсії молодшої групи, ряд 3 – середні значення старшої групи, ряд 4 – дисперсії старшої групи, 2, 4, 6, 8, 12, 16 – вимірювані змінні

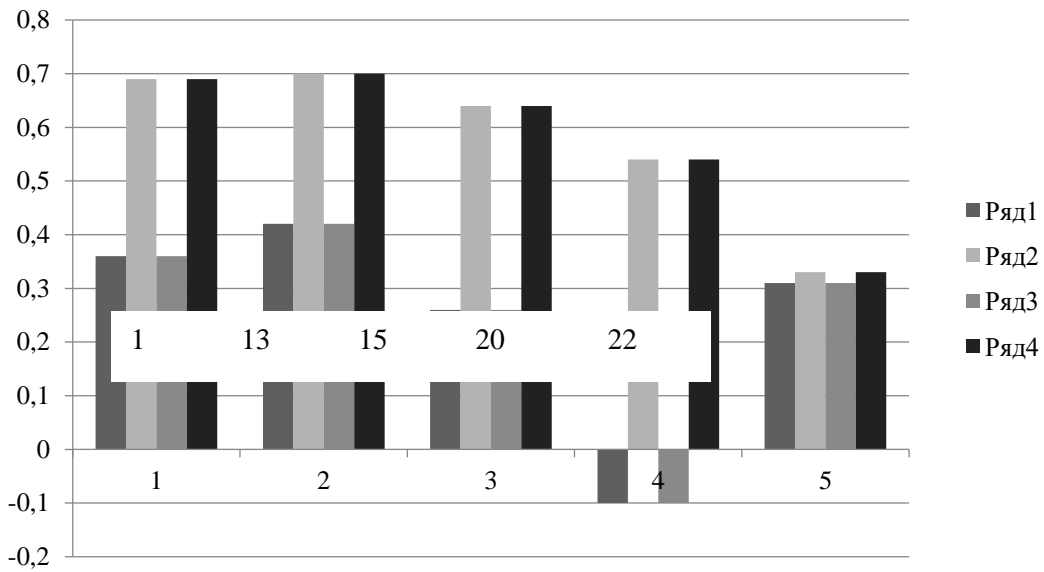
Рис. 2. Дисперсії й середні значення з вимірюваних змінних фактору «Уникнення» опитувальника МОПР

ряд 1 – середні значення молодшої групи, ряд 2 – дисперсії молодшої групи, ряд 3 – середні значення старшої групи, ряд 4 – дисперсії старшої групи, 3, 9, 11, 14, 17, 19 – вимірювані змінні

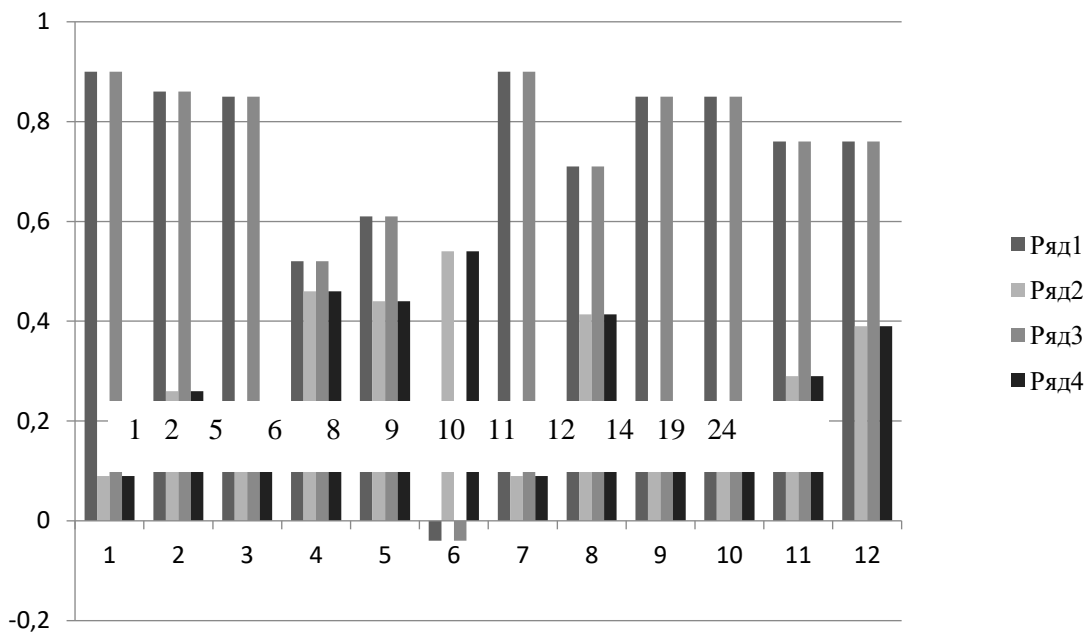
Рис. 3. Дисперсії й середні значення з вимірюваних змінних фактору «Прокрастинація» опитувальника МОПР

ряд 1 – середні значення молодшої групи, ряд 2 – дисперсії молодшої групи, ряд 3 – середні значення старшої групи, ряд 4 – дисперсії старшої групи, 5, 7, 10, 18, 21 – вимірювані змінні

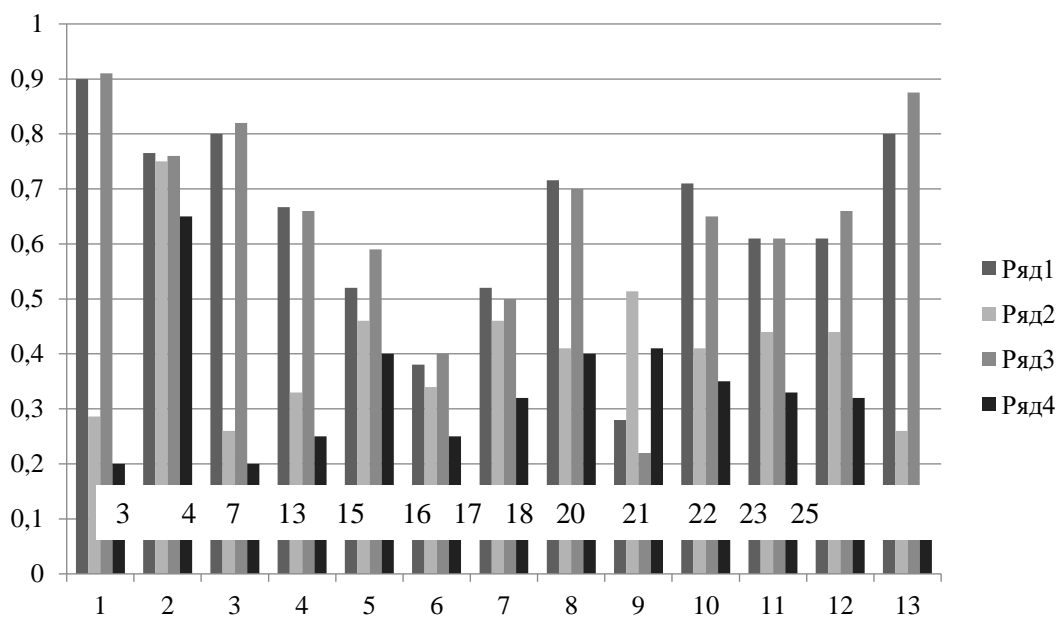
Рис. 4. Дисперсії й середні значення з вимірюваних змінних фактору «Надпильність» опитувальника МОПР

ряд 1 – середні значення молодшої групи, ряд 2 - дисперсії молодшої групи, ряд 3 – середні значення старшої групи, ряд 4 – дисперсії старшої групи, 1, 13, 15, 20, 22 – вимірювані змінні

Рис. 5. Дисперсії й середні значення з вимірюваних змінних фактору «Рациональність» опитувальника ЛФР

ряд 1 – середні значення молодшої групи, ряд 2 – дисперсії молодшої групи, ряд 3 – середні значення старшої групи, ряд 4 – дисперсії старшої групи, 1, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 19, 24 – вимірювані змінні

Рис. 6. Дисперсії й середні значення з вимірюваних змінних фактору «Готовність до ризику» опитувальника ОФПР

ряд 1 – середні значення молодшої групи, ряд 2 – дисперсії молодшої групи, ряд 3 – середні значення старшої групи, ряд 4 – дисперсії старшої групи, 3, 4, 7, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 25 – вимірювані змінні.

У нашому випадку виникло протилежне завдання, яке полягає в тому, аби визначити:

- наскільки результати емпіричного дослідження, проведеного над конкретним контингентом осіб, відповідають факторній структурі, запропонованій авторами опитувальників МОПР та ОФПР;

- чи існують переконливі докази того, що факторна структура не суперечить інтуїтивно зрозумілим зв'язкам й загальноприйнятій системі цінностей;

- кількісні значення показників кросзв'язків.

Нами було навіть дещо ускладнено завдання: конфірматорний факторний аналіз проводився за результатами не одного, а одночасно двох тестів. У результаті була побудована конфірматорна спільна факторна модель МОПР й ОФПР (рис. 8).

У процесі дослідження значущість коефіцієнта кореляції за α -критерієм Кронбаха становила не менш 0,75, що загалом відповідає сучасним вимогам щодо надійності психологічного експерименту [23].

У нашому дослідженні надійність та узгодженість кореляційних залежностей додатково перевірялася за допомогою обчислення відношення дисперсії суми складових до суми дисперсій складових факторів, щодо яких проводився конфірматорний факторний аналіз. Це

твердження засновано на відомій аксіомі, відповідно до якої сума дисперсій незалежних випадкових величин дорівнює дисперсії суми цих величин.

Це означає, що якщо чинники незалежні, то відношення суми їх дисперсій до дисперсії суми цих величин буде рівним 1. Якщо це відношення відрізняється від 1, то неминуче спостерігається корелювання цих величин. Причому, чим більше цей показник відрізняється від 1, тим більш залежними (корельованими) вони виявляються.

У таблиці 1 наведені дані, які, на нашу думку, є адекватним підтвердженням наявності статистичних зв'язків і узгодженості результатів дослідження за такими чинниками: Пильність (П), Уникнення (У), Прокростинація (П), Надпильність (Н), Раціональність (Р) та Готовність до ризику (Г).

Водночас внутрішня узгодженість визначається зв'язком кожного елемента тесту з кінцевим результатом, тим, наскільки кожен елемент тесту входить або не входить у протиріччя з іншими. Дані, наведені в таблиці 1 свідчать про наявність сильних залежностей між рядами чисел, що характеризують відношення цього контингенту осіб до чинників прийняття рішення і відношення до ризику як важливого чинника професійної діяльності СБС.

Таблиця 1

Відношення дисперсії суми до суми дисперсій за результатами проведеного в цьому дослідженні конфірматорного факторного аналізу

Фактори	$\sum Dx_i$	$D\sum x_i$	$D\sum x_i / \sum Dx_i$
П	1,870	0,288	0,15
У	3,491	0,690	0,2
П	3,085	0,592	0,16
Н	2,923	0,595	0,2
Р	3,480	0,342	0,101
Г	5,40	0,378	0,061

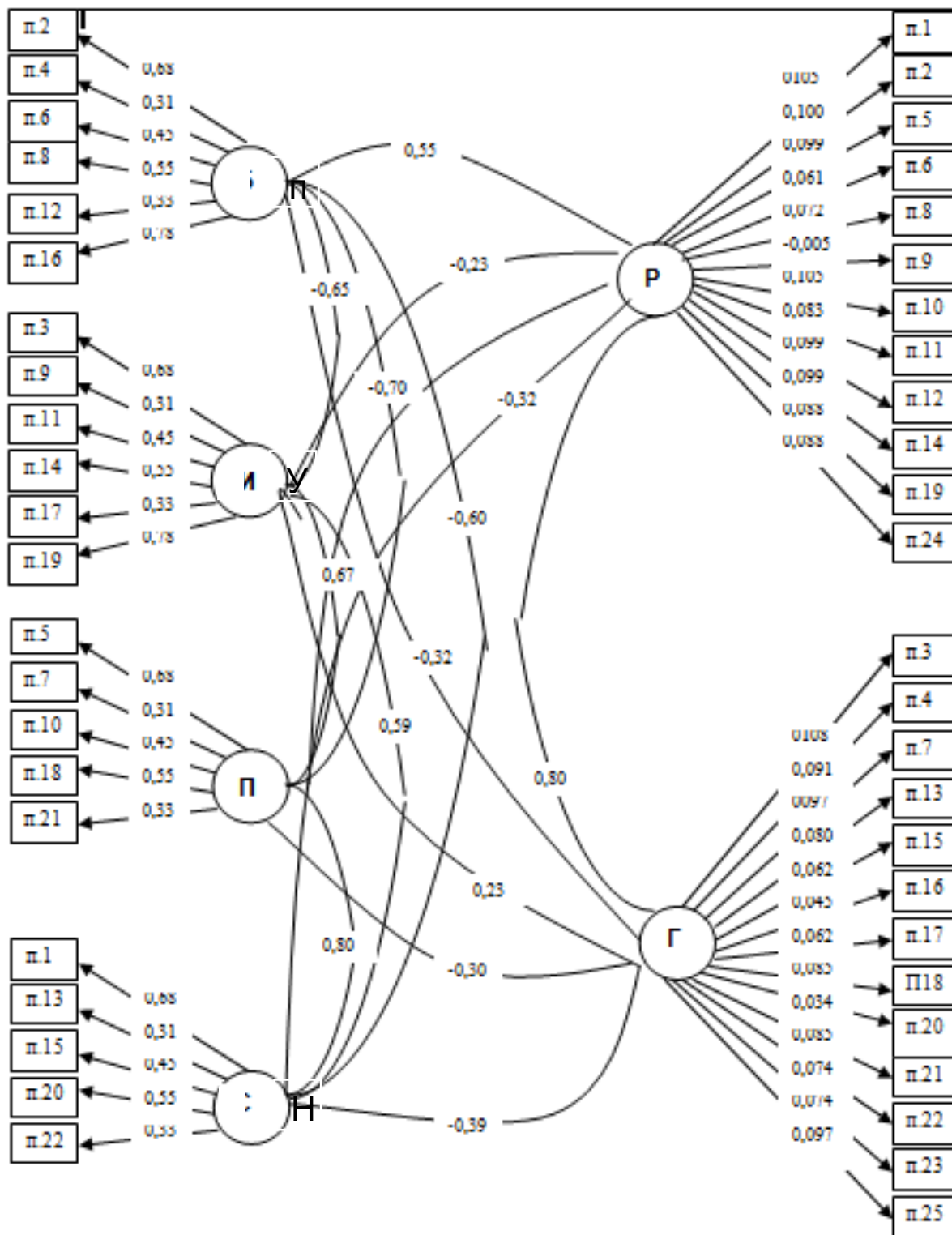

Рис. 7. Конфірматорна спільна факторна структура (модель) за результатами обробки відповідей на тести МОІР та ОФІР

Висновки. У результаті проведеного дослідження була визначена теоретична сутність емпіричних досліджень у психології. Виявлено, що в умовах, коли ризик покликаний службовим та професійним обов'язком, виникає ризик

недосягнення мети, натомість готовність до ризику слід уважати продуктом виховання СБС. На процеси формування готовності особистості СБС впливає схильність до ризику як особистісні якості конкретної особи. Обґрунтовано застосування

конфірматорного факторного аналізу для аналізу готовності контингенту СБС до дії в умовах невизначеності та службового ризику.

Проведено статистичне оброблення результатів дослідження, яке дозволило побудувати матрицю кореляцій і модель конфірматорного факторного дослідження, метою якого була перевірка взаємозалежності латентних змінних (факторів).

Окремо були розглянуті питання довіри, надійності й узгодженості результатів статистичних обчислень. За критерій надійності прийнято α -критерій Кронбаха.

Виконане дослідження дозволяє стверджувати про можливість ефективного використання конфірматорного факторного аналізу для діагностики готовності контингентів СБС до дій в умовах невизначеності.

Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні психологічних тестів з метою їх ефективного застосування у процедурах факторного аналізу, спрямованих на виявлення допінг-стратегій поведінки фахівців під час прийняття інтелектуальних рішень у різних сферах службової діяльності.

Література:

1. Корнилова Т. В. Психология риска и принятия решений. М.: Аспект Пресс, 2003. 284 с.
2. Дорфман Л. Я. Методологические основы эмпирической психологии: от понимания к технологии. Москва : Смысл; Издательский центр «Академия», 2005. 288 с.
3. Бинсвангер Л. Экзистенциальный анализ / Пер. под ред. С. Римского. М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2014. С. 272.
4. Купер Д., Робертсон А. Психология в отборе персонала. URL : <https://altairbook.com/books/766238403-psihologiya-v-otbore-personala.html>.
5. Лэйнг Р. Я и другие. Узелки / Р.Лейнг. Москва : Эксмо-Пресс, 2002. 304 с.
6. Мэй Р. Происхождение экзистенциальной психологии. Экзистенциальная психология. Экзистенция. Москва : ЭКСМО Пресс, 2001. 624 с.
7. Власова О. А. Эрвин Штраус: феноменология сенсорного опыта. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/erwin-shtraus-fenomenologiya-sensornogo-opyta>.
8. Докучаев И. И. Эдмунд Гуссерль: Мыслители прошлого / И.И. Докучаев. Санкт-Петербург: Наука, 2017. 288 с.

9. Поль Вайнцвайг. Десять заповедей творческой личности / Поль Вайнцвайг. Москва : Прогресс, 1990. 456 с.

10. Айзенк Г. Парадоксы психологии = Психология - это люди. Москва : Эксмо-Пресс, 2009. 352 с.

11. Козелецкий Ю. Человек многомерный / Ю. Козелецкий. Киев: Лыбедь, 1991. 239 с.

12. ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT) Системи управління якістю ВИМОГИ. URL : <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf>.

13. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. Москва : Мысль, 1989. 192 с.

14. Пугачев В. П. Тесты, деловые игры, тренинги в управлении персоналом. Москва, 2002. 221 с.

15. Шмелев А. Г. Основы психодиагностики. Москва : Ростов-на-Дону, 1996. 544 с.

16. Ильин Е.П. Психология риска. СПб: Питер, 2012. 267 с.

17. Методика: Мельбурнский опросник принятия решений. URL : <https://sites.google.com/site/test300m/mopr>.

18. Методика: Личностные факторы принятия решений (ЛФР-25). URL : <https://sites.google.com/site/test300m/lfr>.

19. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. 505 с.

20. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : «Прогресс», «Универс», 1994. 480 с.

21. Программный пакет IBM SPSS Statistics. URL : <https://www.ibm.com/ru-ru/analytics/spss-statistics-software>.

22. Толстова Ю. Н. Анализ социологических данных. Методология, дискриптивная статистика, изучение связей между номинальными признаками. Москва : Научный мир, 2000. 380 с.

23. Вентцель Е. С. Теория вероятностей. Москва. 1969. 560 с.

References:

1. Kornilova, T. V. (2003), *Psihologiya riska i prinyatiya resheniy* [Psychology of risk and decision making], Aspekt Press, Moscow, Russia, 284 p.
2. Dorfman, L. Ya. (2005), *Metodologicheskie osnovy empiricheskoy psihologii: ot ponimaniya k tehnologii* [Methodological foundations of empirical psychology: from understanding to technology], Smyisl; Izdatelskiy tsentr "Akademiya", Moscow, Russia, 288 p.
3. Binsvanger, L. (2014), *Ekzistentsialniy analiz* [Existential Analysis], Institut Obschegumanitarnykh Issledovaniy, Moscow, Russia, 272 p.
4. Kuper, D. and Robertson, A. (2022), "Psychology in personnel selection", retrieved from : <https://altairbook.com/books/766238403-psihologiya-v-otbore-personala.html>.
5. Leyng, R. (2002), *Ya i drugie. Uzelki* [Me and others. Nodules], Eksmo-Press, Moscow, Russia, 304 p.

6. Mey, R. (2001), *Proishozhdenie ekzistentsialnoy psihologii. Ekzistentsialnaya psihologiya* [The origin of existential psychology. Existential psychology], EKSMO Press, Moscow, Russia, 624 p.
7. Vlasova, O. A. (2020), “Erwin Strauss: The Phenomenology of Sensory Experience”, retrieved from : <https://cyberleninka.ru/article/n/erwin-shtraus-fenomenologiya-sensornogo-opytaniya>.
8. Dokuchaev, I. I. (2017), Edmund Gusserl: Myisliteli proshlogo [Edmund Husserl: Thinkers of the Past], Nauka, Sankt-Peterburg, Russia, 288 p.
9. Vayntsvayg, Pol (1990), Desyat zapovedey tvorcheskoy lichnosti [Ten Commandments of the Creative Person], Progress, Moscow, Russia, 256 p.
10. Ayzenk, G. (2009), *Paradoksyi psihologii = Psihologiya - eto lyudi* [Psychology paradoxes = Psychology is about people], Eksmo-Press, Moscow, Russia, 352 p.
11. Kozeletskiy, Yu. (1991), *Chelovek mnogomernyy* [Human multidimensional], Lyibed, Kyiv, Ukraine, 239 p.
12. DSTU ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT) “Quality management systems REQUIREMENTS”, retrieved from : <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/9001.pdf>.
13. Algin, A. P. (1989), *Risk i ego rol v obschestvennoy zhizni* [Risk and its role in public life], Myisl, Moscow, Russia, 192 p.
14. Pugachev, V. P. (2002), *Testyi, delovyye igryi, treningi v upravlenii personalom* [Tests, business games, trainings in personnel management], Moscow, Russia, 221 p.
15. Shmelev, A. G. (1996), *Osnovy psihodiagnostiki* [Basics of psychodiagnosics], Rostov-na-Donu, Moscow, Russia, 544 p.
16. Ilin, E. P. (2012), *Psihologiya riska* [Risk psychology], Piter, SPb, 267 p.
17. “Methodology: Melbourne Decision Making Questionnaire”, retrieved from : <https://sites.google.com/site/test300m/mopr>.
18. “Methodology: Personal decision-making factors”, retrieved from : <https://sites.google.com/site/test300m/lfr>.
19. Maslou, A. (1999), *Motivatsiya i lichnost* [Motivation and personality], Evraziya, SPb., Russia, 505 p.
20. Rodzhers, K. R. (1994), *Vzglyad na psihoterapiyu. Stanovlenie cheloveka* [A look at psychotherapy. Becoming a man], Progress», «Univers», Moscow, Russia, 480 p.
21. IBM SPSS Statistics software package (2022), retrieved from : <https://www.ibm.com/ru-ru/analytics/spss-statistics-software>.
22. Tolstova, Yu. N. (2000), *Analiz sotsiologicheskikh dannyih. Metodologiya, diskriptivnaya statistika, izuchenie svyazey mezhd nominalnyimi priznakami* [Analysis of sociological data. Methodology, descriptive statistics, study of relationships between nominal characteristics], Nauchnyy mir, Moscow, Russia, 380 p.
23. Venttsel, E. S. (1969), *Teoriya veroyatnostey* [Probability theory], Moscow, Russia, 560 p.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2022 р.